

CSÁSZÁR ISTVÁN

1936–1998

Egy nappal halála előtt, március 25-én késő este felhívott: – Megírtam a választ a körkérdésekre – mondta. – Kicsit bombasztikus a szövegetek, az enyém meg jó laza. Kész van, csak le kell gépeltessen. És nyolc oldal megvan a novellából is, amit kértél. Ha nem előbb – tette hozzá fanyarul a karácsonyi számotokba meglesz. – Mi tagadás, azt gondoltam, egyetlen sor sincs meg a válaszból, de a novellából sem, Pista csak azért hívott, mint mostanában, mióta telefonja volt, többször is, mert magányos, beszélgetni akar, illetve beszélni, meg se várva a választ. Két nap múlva szégyenkezve tudtam meg, együtt a halálhírrrel, hogy a körkérdésre adott válasz kéziratát ott találták íróasztalán. Utolsó mondata ez: „Hosszú lesz még nekem az élet...”

Ha valakiről, hát Császár Istvánról elmondható, hogy *berobbant* a magyar irodalomba – nem, nem találok jobb fordulatot, mint ezt a bombasztikust, elkoptattat: úgy olvastuk a FEJFORGÁS-t 1967-ben, mint tíz-húsz évvel előbb Galgóczi, Szabó István, Sánta Ferenc, majd néhány év múlva Hajnóczy első novelláit. Egy alkoholista férfi utolsó napjait és halálát beszélte el ez a novella elviselhetetlen feszültséggel, tébolyító örvényléssel. És bármilyen ismert volt is a téma a magyar irodalomból (no meg életből): merőben újszerűen. Az előző nemzedékek önsorsrontó hősei csalódásukban, kiábrándultságukban menekültek a szeszhez, a halálhoz, Császár alteregójának már nem volt miből kiábrándulnia, metafizikai kétségbeesésből pusztította magát, perzselte föl maga körül a világot, akárcsak Scott Fitzgerald, Lowry regény- és novellaalakjai. Császár–Tarnay azonban a végső pillanat előtt még készül valamire: elő akarja adni az egyszeri, a legnagyobb, a megismételhetetlen mutatványt, a *fejforgást*. „Csak ahhoz ezt a falat le kell bontani a konyháig, ezt a másikat meg egész Balatonberényig. Mert csak akkora helyen lehet.” Vagyis nem lehet – szűk világunkat sem szesszel, sem anélkül *ennyire* kitágítani senki sem képes. Ez a nem történelmi dimenzió, a jelen nyomorúságain túlmutató tragikus, mégis gyermekien játékos semmibe nyújtózás új volt irodalmunkban. Bár mondhatnám így is: *regiúj*.

És gyors egymásutánban jelentek meg Császár István újabb novellái a gyerekkorról, a kallódó évekről, nem is a város, hanem az élet peremén lézengő, csellengő emberekről – csupa önéletrajzi írás. Császár azt nyilatkozta ugyan, hogy mások történeteit ajándékozta magának, de már akkor is gyanítottam, ma pedig tudom is, hogy éppen fordítva történt: jóformán minden motívuma az életében gyökerezett. Persze hogy ő ült az *utolsó padban* vagy egy börtöncellában, az ő anyja volt *virágárus*, ő volt *kazánfűtő és tűzoltókészülék-ellenőr* (milyen gyönyörűséggel skandalálta a komikus szóösszetételt!), persze hogy *joggal írhatta gyűjteményes kötete címlapjára: ÉN VOLTAM AZ. Nevezhette magát Tarnaynak vagy Rév Zolinak, Rév Zoli családját Gügye családnak (a GYILOKJÁRÓ-ban), nem tudott másról beszélni, csak önmagáról. Egy emberről, aki már kamaszként érzi, sőt tudja, hogy elveszett: nem találja a helyét ebben a világban, nem találná egy másikban sem. Mert milyen is az ember? „Milyen az ember, amikor nem kezel bámulatós gépeket, nincs a tartós súlytalanság állapotában, amikor nem eszi a minden eddiginél táplálékos ételeket, nem is küzd éppen éhhalállal, nem kéri fel*

robbantásra, és nem robbantják fel, egyszóval amikor nagyjából szabadjára engedi ez a minden eddiginél értelmesebb világ, és az ember magára maradván olyan nagyon bután próbál élni, szeretni, sírni, gyönyörködni és szomorkodni; bután, mert valahogy semminek sem tudja a helyét, a módját, az idejét; ostobán él, torzul szeret, álságból sír, bambán gyönyörködik és csalárdul szomorkodik, és nem marad utána más, csak a szégyene.” De csak addig ilyen tragikus a világ, vitatkozott minden sora a maga felállította tétellel, míg komolyan vesszük embertársainkat és önmagunkat. Mi volna, ha egyetlen hatalmas, omló vakolatú sárga háznak látnánk az univerzumot, magunkat pedig ápoltnak benne? Igaza volt Szász Imrének, amikor azt írta, hogy Császár írói világa egyre inkább egy működőképes, mert öntörvényű bolondokházára emlékeztetett.

– A hatos számú kórteremre – mosolygott Pista, a pontos kritikára utalva. Mert akkoriban a nagy oroszokat falta, Csehovot, Tolsztojt és mindenekelőtt Dosztojevszkijt, hosszú passzusokat idézett belőlük, rajongott értük, és viaskodott velük. Az autodidakta proletárfiú szomjasan szívta magába, hasonította magához azt, azokat, akikre szüksége volt. Remekül megfért benne Nagy Lajos Csehovval, Krúdy Bábelrel, Gelléri Andor Endre Gorkijjal.

Vagy tíz évig írt, ha nem is szorgalmasan, de lázasan, írt novellát, tárcát, forgatókönyvet, egy kisregényt is, sikere volt, az írók republikája mint egyenrangút fogadta be. Talán nem is, vagy elsősorban nem mondanivalójáért becsültük, hanem rafináltan természetes mondataiért, bújtatott humoráért, nyesett párbeszédeiért, váratlan irányba forduló történeteierért – ma úgy mondanák (akkor nem mondtuk így): mesterségbeli tudásáért. Megtaláltam a MINT A KISKUTYÁ-ban azt a néhány sort, amit különösen szerettem: „A nő maga elé húzta a tányért, és enni kezdett. A férfinak úgy tűnt, mintha hallaná a nyálképző mirigyek működését, meg azt, ahogy a fogak őrlik az ételt, meg ahogy a megrágott pépet lenyeli, ahogy a nyelőcső gyűrűző mozgással hajtja a gyomráig, ahol csobbanva belepötyög a gyomornedvébe.” Érzékletes, pontos – és humoros – volt annak a jelenetnek a leírása is, ahogyan a fegyházban meztelenre vetkőztetett fiatalember zsebre akarja vágni a kezét, de nem tudja, „mert a zsebe éppen náluk van”. Az efféle telitalálatokból és elhelyezésük, alkalmazásuk művészetéből ismerszik meg a vérbeli író.

Tíz dicsőséges év alatt elégett – elégette magát, mint Csáth, mint Cholnoky László. Azután egyre kevesebbet írt, ha mégis, két-három oldalas karcolatokat, azokban sem igen történt semmi, felvillant egy régi emlékkép vagy egy groteszk ötlet, Császár pedig gúnyosan, okosan, rezignáltan elmélkedett – igaz, gondolatai eredetiek voltak most is, mondatai érzékletesek, pontosak, néha „mezítlábas és klottgatyás” fantáziája is a magasba emelkedett, messze röppent még. Azután már ehhez sem volt ereje két kórház, két kúra között. Ült a kávéházban, kocsmában, és beszélt, végeérhetetlenül, kábán is érzékletes, játékos, dupla fenekű fordulatokkal. Azért mesélt állandóan – mint Rév Zoli –, hogy ne kelljen írnia? És azért tépte ki magát családból, nők, féltő barátok köréből, hogy ne kérdezzék tőle, miért nem ír?

Hatvanadik születésnapján egy klubban felolvasták néhány régi novelláját, mondott maga is egy-két szót, majd leültünk a fehér asztalhoz. Bort hozott egy fiatal barátja. Eltolta a poharat. – Leszoktál? – kérdeztem. – Abbahagytam. Az más – mondta. – Akkor mit csinálsz? – Főzök. – Mint Rossini, amikor elunta a zeneszerzést – mondtam, már csak azért is, mert tudtam, rajong a zenéért, ért is

hozzá. – Igen – vigyorgott. – Lehet, hogy rólam is elneveznek majd egy ételt: *tournedos à la Tsazar*. – De tudod, hogy több évtizedes hallgatás után utolsó éveiben Rossini megint írni kezdett, megírta a káprázatos *PETITE MESSE SOLENNELLE-t*. – Persze hogy tudom – felelte, és füttyülni kezdett egy nehezen azonosítható dallamot. – Emlékszem, vagy tíz éve elmondtad, hogy egyszer egy szadista tiszt gépfegyverrel kísért át a börtönudvaron, azt mondta, ha szökni próbálsz, lelő, mint a veszett kutyát. Te pedig reszkettél, hogy megbotlasz, és a tiszt boldogan beléd ereszt egy sorozatot. Óvatosan lépkedtél, nehogy eless. Remek téma, akár veled történt, akár mással. Megírhatnád. – Megírtam már, csak rosszul, elsiettem. Meg kéne írni rendesen.

Amikor kikísért, láttam, milyen nehezen jár, arca eltorzult a fájdalomtól (a csigolyáival volt valami baja), aprózva lépked. De nem a börtönudvar jutott az eszembe, hanem – bajosan tudnám megmagyarázni, miért –, az, hogy olyan, mint egy elszegényedett francia márki a nagy forradalom idején, vagy inkább egy lerongyolódott orosz nemes valamelyik isten háta mögötti kormányzóságban a múlt század végén. Valami különös elegancia volt benne, fáradt nagyvonalúság. Mintha megérezte volna, merre járnak a gondolataim, búcsúképpen azt mondta: – Nyicsevó. – Mindig is szeretett orosz szavakat keverni a beszédébe, talán hódolatként a nagyoknak, Dosztojevszkijnek, Tolsztojnak, Turgenyevnek.

És most arra gondolok: hátha mégis elkezdte azt a novellát, az utolsót, hátha előkerül egy fiókból az a nyolc oldal.

Réz Pál